

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

Е Ж Е Г О Д Н И К
И С Т О Р И И
Л И Т В Ы

Г о д 1987

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1988

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1987

VILNIUS 1988

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER
LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1987

VILNIUS 1988

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS
PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1987 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1988

BBK 63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vida KNIURAITĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Tamara TARSILOVÁ, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, Kosciuškos 30

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0503020908—225 Ž—88
M 854(08)—88

© LTSR MA Istorijos institutas, 1988

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS IR VEIKLA 1941 METAIS

ALGIMANTAS LIEKIS

Lietuvos TSR Mokslų Akademijs pagal senumą yra trečioji iš sąjunginių respublikų, įkurta 1941 m. sausio 16 d. (Ukrainos TSR — 1919 m.; Baltarusijos TSR — 1928 m.). Pats MA įkūrimas minėtas ir minimas dažname veikle, bent kiek susijusiame su Lietuvos mokslu bei kultūra; apie jį yra nemažai rašęs ilgametis LTSR MA Prezidentas akad. J. Matulis, kiti žymiausi respublikos mokslininkai, kaip TSRS MA akad. J. Požela, LTSR MA akad. A. Žukauskas ir kiti¹. Kai kuriuos MA įkūrimo aspektus nurodė leidinio apie LTSR MA autoriai². Tačiau minėtų ir kitų darbų autoriai turėjo kitus tikslus, todėl MA įkūrimo procesui skyrė mažai dėmesio. Todėl šiame straipsnyje ir mėginama atsakyti į istoriografijoje dar beveik nenagrinėtus klausimus, susijusius su LTSR MA įkūrimu ir veikla 1941 m.: MA idėjos raida, atkūrus 1940 m. vasarą Tarybų valdžią Lietuvoje; pamatai, ant kurių buvo pradėtas statyti MA rūmas — kas perimta iš Lietuvos Respublikos kurto mokslo potencialo; MA organizacinė ir mokslo tiriamoji veikla, iki hitlerinei Vokietijai okupuojant Lietuvą, ir pan.

Straipsnyje pirmą kartą panaudojama daug archyvinių dokumentų. Jų vertinimo metodologinis pagrindas buvo marksizmo-leninizmo klasikų darbai, TSKP dokumentai, atspindintys mokslo tyrimo įstaigų kūrimą šalyje.

*
*   *
*

Lietuvos partinė organizacija, Tarybų valdžia, remdamosi turtinga TSRS patirtimi, visos liaudies parama, nuo pirmųjų Tarybų

---

¹ Matulis J. Bendra Lietuvos TSR Mokslų Akademijos vystymosi apžvalga // Lietuvos TSR Mokslų Akademijs. XXV. V., 1967. P. 81—155; Matulis J. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos 40-metis // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1982. T. 1. P. 3—28; Matulis J. Mokslo pažanga Lietuvoje Tarybų valdžios metais // Mokslas Tarybų Lietuvoje. V., 1961. P. 30—42 ir kt.; Žukauskas A. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos moksliniai ryšiai su TSRS Mokslų Akademijs // TSRS Mokslų Akademijs. V., 1975. P. 59—76; Požela J. TSRS Mokslų Akademijos vaidmuo ugdant sąjunginių respublikų Mokslų Akademijas // Ten pat. P. 48 ir kt.

² Lietuvos TSR Tautų draugystės ordino Mokslų Akademijs. V., 1981. P. 9.

valdžios atkūrimo Lietuvoje dienų rūpinosi mokslo ir kultūros ugdymu, skatino tinkamai įvertinti visa, kas iki tol buvo sukurta. „Mūsų uždavinys yra dabar paimti visa, kas buvo objektyviai pažangaus šioje (buržuazinėje.— A. L.) kultūroje, nes visa, kas buvo pažangaus, priklauso darbo žmonėms,— pažymėjo LKP(b) CK sekretorius A. Sniečkus ataskaitiniame pranešime LKP(b) V suvažiavimui.— Mūsų uždavinys yra visokeriopai ugdyti mūsų kultūrą, tautinę pagal formą ir socialistinę pagal turinį [...], kuri auklėja mases tautų draugystės dvasia ir kuri tarnauja darbo žmonių interesams [...].“³

Į naujo gyvenimo kūrimą įsitraukė daugelis aukštųjų mokyklų — negausių iš tarpukarės laikotarpio paveldėtų mokslo tyrimo įstaigų — darbuotojų; jie ėmė rūpintis ir aukštojo mokslo, ir tiriamojo darbo plėtojimu respublikoje. Stambi iš Lietuvos Respublikos paveldėta mokslo tyrimo įstaiga buvo Lituanistikos institutas (įkurtas 1938 m. pabaigoje). „Instituto darbas turi būti susietas su liaudies tikslais,— rašė 1940 m. rugpjūčio 13 d. švietimo liaudies komisarui instituto direktoriui (paskirtas nuo liepos 1 d.) profesorius M. Biržiška.— Institutas turi būti laikomas užuomazga, tikrai reikšmingu etapu į Lietuvos TSR Mokslų Akademijos įkūrimą“. Toliau M. Biržiška pateikė projektą, kaip turėtų būti plėtojamas Lituanistikos institutas. Pirmiausia, jis turi būti perkeltas į Vilnių, jam turi būti perduotos Lietuvių mokslo draugijos ir kitų uždarytų draugijų bibliotekos, archyvai, muziejai, kad institutas taptų svarbiausiu mokslo centru ir pajėgtų spręsti sudėtingus savo meto uždavinius⁴. Atsižvelgiant į šį ir panašius pasiūlymus, 1940 m. rugsėjo 3 d. Lituanistikos institutui buvo perduota Vrublevskių (kartu ir Lietuvių mokslo draugijos), rugsėjo 16 d.— Vilniaus mokslo bičiulių draugijos biblioteka, rankraščiai (galutinai perėmimo aktas pasirašytas lapkričio 10 d.), rugsėjo 26 d.— „Ryto“ švietimo draugijos biblioteka ir kitas turtas. Į šios draugijos patalpas (Antakalnio g. 6) spalio 25 d. atsikėlė iš Kauno Lituanistikos instituto Tautosakos archyvas, Lietuvių kalbos žodyno redakcija ir kt. (instituto direkcija įsikūrė Vrublevskių bibliotekos patalpose — Žygimanto g. 2/8); lapkričio 12 d. Lituanistikos institutas perėmė Žydų mokslo instituto turtą, M. Strašūno biblioteką (buvusią Žydų g. 6); gruodžio 18 d.— Gudų mokslo draugijos biblioteką, rankraščius, mėnesio pabaigoje — Liaudies kariuomenės (29 šaulių teritorinio korpuso) biblioteką (buvusią Kaune, Vilniaus g. 42) ir kt.⁵

Gruodžio pabaigoje Lituanistikos institutui perduotos įstaigos pavadintos taip: Vrublevskių biblioteka — Lituanistikos instituto centrinė biblioteka (Žygimanto g. 2/8); Lietuvių mokslo draugijos biblioteka ir muziejus — Lituanistikos instituto pirmuoju muziejumi ir biblioteka (Antakalnio g. 6); Vilniaus mokslo bičiulių draugijos

³ Sniečkus A. Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą. K., 1941. P. 75.

⁴ LTSR CVA. F. R-762. Ap. 2. B. 736. L. 15; B. 28. L. 43, 97.

⁵ LTSR MA Prezidiumo archyvas (toliau — MAA). F. 2. Ap. 1. B. 27. L. 1; B. 29. L. 9; B. 25. L. 1, 3; B. 30. L. 1; B. 40. L. 37; B. 32. L. 20.

muziejus ir biblioteka — Lituanistikos instituto antruoju muziejumi ir biblioteka (Narbuto g. 8); Žydų mokslo institutas, muziejus ir biblioteka — Lituanistikos instituto trečiuoju muziejumi ir biblioteka (Vilniuje, Vivulskio g. 18)⁶.

Institutas rūpinosi sugrąžinti ir išblaškytas lietuvių tautos kultūrinės vertybes. Buvo kreiptasi į Maskvos, Leningrado, Charkovo ir kitas mokslo įstaigas, archyvus, į Baltarusijos TSR MA. Iš pas-tarosios buvo gautas sutikimas grąžinti 1939 m. rudenį išvežtus iš Vilniaus archyvus, senus leidinius. „[...] dabar negaliu tiksliai pranešti laiko, kada mes galėsime perduoti archyvinę medžiagą, nes dabar ta medžiaga yra peržiūrima ir tvarkoma. Kai tiktai galėsime perduoti, tuojau apie tai Jums pranešime“, — 1940 m. pabaigoje rašė Baltarusijos TSR MA prezidentas akad. K. Gorevas Lituanistikos instituto direktoriui V. Krėvei-Mickevičiui⁷.

Tačiau prasidėjęs karas sutrukdė galutinai išspręsti šį klausimą.

Lituanistikos instituto branduolį sudarė iš Kauno į Vilnių persikėlę jo darbuotojai; prof. M. Biržiškai vadovauti atsisakius (1940 m. sausio mėn. jis buvo išrinktas ir Vilniaus universiteto rektoriumi), instituto direktoriumi nuo 1940 m. spalio mėn. paskirtas V. Krėvė-Mickevičius, sekretoriumi — K. Boruta, moksliniu sekretoriumi — K. Avižonis, lietuvių kalbos skyriaus vedėju — prof. A. Salys, lietuvių istorijos skyriaus vedėju — prof. I. Jonynas, tautosakos archyvo vedėju — prof. J. Balys; institute toliau dirbo S. Sužiedėlis, G. Napalys, J. Čiurlionytė, J. Senkus, A. Lyberis, E. Mikalauskaitė, Z. Slaviūnas ir kiti⁸.

1940 m. rugpjūčio 16 d. institutui patvirtinta 80 etatinių darbuotojų. Gruodžio pabaigoje čia dirbo apie 70 žmonių⁹. Nors instituto reorganizavimas, persikėlimas pareikalavo nemaža pastangų, čia buvo dirbamas ir mokslo tiriamasis darbas. Lietuvių kalbos skyrius baigė rengti spaudai lietuvių kalbos žodyno pirmąjį tomą, rašė praktinės bendrinės lietuvių kalbos, lietuvių kalbos rašybos žodynus ir kt. Tautosakos skyrius (archyvas) toliau kaupė lietuvių tautosaką, parengė spaudai naujus „Tautosakos darbų“, „Patarlių ir priežodžių antologijos“ rinkinius, rūpinosi nacionalizuotų dvarų, vie-nuolynų, taip pat archyvų fondais, atsidūrusiais kitose respublikose, jų registravimu, atgavimu ir t. t.

Nors per keletą Tarybų valdžios mėnesių Lituanistikos institutas buvo sustiprintas, gerokai padaugėjo mokslinio ir pedagoginio personalo beveik visose aukštosiose mokyklose, vis dėlto respublikos mokslinis potencialas, ypač gamtos, technikos, matematikos mokslų, nepatenkino socialistinio gyvenimo poreikių. Vis aktualesnis buvo stambaus kompleksinio mokslo centro — Mokslų Akademijos — steigimas. Profesoriai V. Krėvė-Mickevičius, M. Biržiška, Vaclovas Biržiška, A. Rimka, P. Skardžius, M. Remeris parengė MA statuto pro-

⁶ LTSR CVA. F. R-762. Ap. 1. B. 28. L. 13.

⁷ MAA. F. 1. Ap. 1. B. 26. L. 18.

⁸ LTSR CVA. F. 2. Ap. 1. B. 2. L. 5.

⁹ Ten pat. F. R-762. Ap. 4. B. 28. L. 93.

jektą (dar 1928 m. Kauno universitete parengto ir TSRS MA statuto pavyzdžiu). „Šiuo turiu garbę pranešti, kad [...] paruošėme Lietuvos TSR Mokslų Akademijos statuto projektą, kurį prie šio pridėdu 20 egz. [...], ir prašau projektą įnešti į Komisarų Tarybą patvirtinimui [...]“, — rašė 1940 m. gruodžio 2 d. V. Krėvė-Mickevičius lydraštyje, siųsdamas statutą LTSR švietimo liaudies komisarui¹⁰. Komisariatas statuto projekto kopijas, siek tiek pataisęs, papildęs, išsiuntinėjo į visas vyriausybines instancijas. Iš visur buvo sulaukta pritarimo. 1941 m. sausio 16 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba priėmė nutarimą Nr. 36 „Dėl Lietuvos TSR Mokslų Akademijos įsteigimo“: „Socialistinė kūryba Lietuvos TSR respublikoje kelte iškelia uždavinį užsibrėžti ir išspręsti visą eilę mokslinių problemų, susijusių su šalies gamtos turtų ištyrimu ir nustatymu būdų jiems panaudoti krašto gamybinėms jėgoms pakelti, su lietuvių tautos istorinės praeities ištyrimu, su išsprendimu ištiso komplekso klausimų, liečiančių kultūros, tautinės pagal formą ir socialistinės pagal turinį, pakėlimą. Šių klausimų iškėlimą ir išsprendimą plačioje mokslo bazėje turi vykdyti įstaiga, kurioje bendram darbui tautos gerovei bus sujungtos stambiausios Lietuvos TSR mokslo pajėgos. Šiam tikslui pasiekti Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba nutaria:

1. Įsteigti prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Lietuvos TSR Mokslų Akademiją. . .“

Tuo pačiu nutarimu buvo sudarytas LTSR MA Organizacinis komitetas: pirmininkas — V. Krėvė-Mickevičius, nariai — švietimo liaudies komisaras A. Venclova, prof. M. Biržiška, prof. A. Rimka, prof. A. Purėnas, prof. V. Kuzma, prof. S. Kolupaila.

Organizacinis komitetas patobulino LTSR MA statutą, ir 1941 m. kovo mėn. 10 d. nutarimu Nr. 201 Lietuvos TSR LKT jį patvirtino¹¹.

Statute buvo daug bendra su TSRS MA statutu. Jame rašoma: „1. Lietuvos TSR Mokslų Akademija yra aukščiausia Lietuvos mokslo įstaiga, jungianti žymiausias respublikos mokslines pajėgas.

2. Mokslų Akademija šio statuto ribose yra autonominė mokslo įstaiga, betarpiškai priklausanti Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybai, kuriai kiekvienais metais pateikia savo veiklos apyskaitą ir kuri biudžeto keliu skiria jai reikalingas lėšas. [...]

4. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos tikslas yra: a) telkti mokslines respublikos jėgas mokslininkams pajėgumui kelti ir Lietuvos TSR gyvenimo kylančioms mokslinėms problemoms spręsti; b) tirti Lietuvos TSR praeitį ir dabartį, jos kultūrą, socialinę, ekonominę ir tautinę struktūrą [...]“¹².

Buvo numatyti trys LTSR MA skyriai: Humanitarinis, Socialistinis ir ekonominis, Gamtos, matematikos ir technikos.

¹⁰ Ten pat. B. 2. L. 16.

¹¹ Ten pat. L. 7; Lietuvos TSR Mokslų Akademija. XXV. P. 88; Lietuvos TSR Mokslų Akademijos statutas. V., 1941.

¹² Lietuvos TSR Mokslų Akademijos statutas. P. 3—7.

Toliau Statutas numatė, kad LTSR MA teikia mokslo laipsnius ir vardus.

1941 m. vasario 7 d. švietimo liaudies komisaro kabinete įvyko pirmasis LTSR MA Organizacinio komiteto posėdis, kuriame apsvarstytos tolesnės veiklos gairės. Atsižvelgiant į aukštųjų mokyklų pasiūlymus, numatyti kandidatai į LTSR MA tikruosius narius — akademikus: Humanitarinių mokslų skyriui — V. Krėvė-Mickevičius, M. Biržiška, L. Karsavinas, Vaclovas Biržiška, V. Mykolaitis-Putinas, P. Skardžius, J. Otremskis; Socialinių ir ekonominių mokslų skyriui — M. Remeris, A. Rimka, V. Jurgutis, Dz. Budrys, K. Jablonskis, A. Janulaitis, Juozas Bulavas, P. Šalčius; Gamtos, matematikos ir technikos mokslų skyriui — K. Buinevičius, V. Lašas, A. Purėnas, V. Kuzma, S. Kolupaila, T. Ivanauskas, J. Matulis, V. Mošinskis, S. Kairys, J. Krikščiūnas¹³.

Po tolesnių svarstymų Lietuvos TSR vyriausybei buvo pateikta tvirtinti 13 LTSR MA akademikų: M. Biržiška, Vaclovas Biržiška, Dz. Budrys, A. Janulaitis, T. Ivanauskas, S. Kolupaila, V. Kuzma, V. Krėvė-Mickevičius, J. Matulis, V. Mykolaitis-Putinas, A. Purėnas, A. Rimka, P. Skardžius. LTSR LKT juos patvirtino akademikais 1941 m. balandžio 9 d.¹⁴

Pirmasis LTSR MA tikrųjų narių susirinkimas įvyko 1941 m. balandžio 18 d. Išklaustyta MA Organizacinio komiteto ataskaita ir išrinkta: MA prezidentu — prof. V. Krėvė-Mickevičius, viceprezidentu — prof. A. Purėnas; skyrių generaliniais sekretoriais: Humanitarinių mokslų — prof. M. Biržiška; Socialinių ir ekonominių mokslų — prof. A. Rimka; Gamtos, matematikos ir technikos mokslų — prof. J. Matulis. Kiek vėliau — balandžio 25 d. MA Prezidiumo posėdyje LTSR MA moksliniu sekretoriumi (tolygu dabartinio Prezidiumo vyriausiojo mokslinio sekretoriaus pareigoms) išrinktas Dz. Budrys.

Pirmojo LTSR MA susirinkimo dalyviai nusiuntė laišką LKP (b) CK, respublikos ir TSRS vyriausybėms. Jame rašė: „[susirinkimas], būdamas didžiai dėkingas už parodytą pasitikėjimą kuriant Mokslų Akademiją bei skiriant jos narius, pasižada visu savo moksliniu patyrimu, žiniomis bei darbu aktyviai prisidėti prie darbo žmonių gerovės kėlimo ir Lietuvos TSR socialistinės santvarkos stiprinimo [...]“¹⁵.

1941 m. gegužės 26 d. nutarimu Nr. 564 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba patvirtino LTSR Mokslų Akademijai 20 akademikų (po 6 Humanitarinių bei Socialinių ir ekonominių ir 8 — Gamtos, matematikos ir technikos mokslų skyriams) ir 20 narių bendradarbių po atitinkamą skaičių skyriams. Tačiau nei naujų akademikų, nei narių bendradarbių iki karo nespėta išrinkti. Beje, LTSR MA statute buvo numatyti ir nariai korespondentai, nors ryškesnio skirtumo tarp narių bendradarbių ir narių korespondentų nebuvo.

¹³ MAA. F. 1. Ap. 1. B. 21. L. 4—18.

¹⁴ Matulis J. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos 40-metis. P. 3.

¹⁵ MAA. F. 1. Ap. 1. B. 16. L. 15.

Statutas nurodė, kad „Nariais bendradarbiais gali būti renkami Lietuvos TSR mokslo žmonės, baigę aukštąjį mokslą ir pasižymėję mokslo darbais, atitinkančiais Lietuvos TSR Mokslų Akademijos uždavinius“, o „Nariais korespondentais gali būti renkami asmenys, savo specialybėje pasižymėję naudingumu mokslui darbu arba vertingais savo raštais“, kitaip sakant, gali būti renkami ir nedirbantys MA sistemoje žmonės. Statuto 16 paragrafas nurodė, kad „Tikrieji nariai ir nariai bendradarbiai aktyviai dalyvauja Mokslų Akademijos darbuose, dirbdami skyrių institutuose, komisijose ir kitose jos institucijose“. Taigi pagal MA steigėjų sumanymą tikrieji nariai ir nariai bendradarbiai (dabar prilygstantys nariams korespondentams) turėjo būti mokslo tyrimus organizuojantis MA branduolys. Statuto 17 paragrafe buvo pažymėta: „Mokslų Akademijos tikrųjų narių ir narių bendradarbių skaičių nustato Lietuvos TSR Komisarų Taryba Mokslų Akademijos pasiūlymu“. Narių korespondentų ir garbės narių skaičius buvo neribojamas. „Garbės nariais gali būti renkami tik ypatingai mokslo darbais pasižymėję tiek Lietuvos TSR, tiek kitų respublikų ir kraštų mokslininkai, praturtinę mokslą pasaulinės reikšmės darbais“,— rašoma LTSR MA statuto 12 paragrafe. Garbės narių irgi nebuvo išrinkta.

Garbės nariai ir tikrieji nariai turėjo būti renkami slaptu balsavimu visuotiniame MA narių susirinkime (išrinktu laikytas susirinkęs ne mažiau kaip $\frac{2}{3}$ visų balsų); narius bendradarbius ir narius korespondentus slaptu balsavimu turėjo rinkti atitinkamas visuotinis skyriaus narių susirinkimas ir pateikti tvirtinti MA Prezidiumui. Garbės nariai, tikrieji nariai, nariai bendradarbiai ir nariai korespondentai pagal statuto 28 paragrafą turėjo būti „renkami visam amžiui“ ir atimti šį vardą galėjo tik MA narių visuotinis susirinkimas Prezidiumo siūlymu: „a) jei jų veikla neatitinka Tarybų valstybės interesų; b) jei savo pasielgimu ir veikla žemina Mokslų Akademijos vardą ir c) jei yra teismo nuteisti ir jų pilietinės teisės susiaurintos“¹⁶.

Lietuvos TSR MA statutas kiekvienam darbuotojui sudarė plačias galimybes dirbti, reikšti iniciatyvą, kad būtų sukurta socialistinė Lietuva, suklestėtų jos ir visos šalies ekonomika ir kultūra, būtų įtvirtinta komunistinė ideologija.

Kartu buvo formuojamas ir MA valdymo aparatas. MA sekretoriumi paskirtas buvęs Lituanistikos instituto bibliotekos vedėjas S. Sužiedėlis, MA Prezidiumo sekretoriato vedėju — K. Boruta (šias pareigas jis ėjo iki 1941 m. gegužės 16 d., po to paskirtas Vilniaus literatūros muziejaus vedėju), MA vyriausiuoju buhalteriu — V. Gerulaitis, ūkio dalies vedėju — J. Mažrimas¹⁷.

MA Prezidiumas (kol jo nebuvo — Organizacinis komitetas) rūpinosi Lituanistikos instituto pradėtos kurti bazės stiprinimu. Dar sausio 16 d. ką tik patvirtinto MA Organizacinio komiteto pirmininkas prof. V. Krėvė-Mickevičius pasirašė Karaimų muziejaus ir

¹⁶ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos statutas. P. 7—12.

¹⁷ MAA. F. 1. Ap. 1. B. 8. L. 35.

bibliotekos perėmimo aktą; vasario 7 d. perėmė Vilniaus universiteto Ukrainos studentų sąjungos rankraščius, biblioteką; vasario 8 d.— Lietuvos katalikų Mokslų Akademijos turtą (biblioteką, rankraščius ir t. t.)¹⁸; vasario 15 d. į MA Organizacinį komitetą raštu kreipėsi Vilniaus evangelikų reformatų bendruomenės atstovai, prašydami MA „Suteikti [...] Sinodo bibliotekai administracinę globą bei parūpinti jai mokslinę priežiūrą. [...] biblioteka iš kitų išsiskiria savo ypatingumu ir vertingumu. Joje, be 18 564 tomų knygų, yra keliolika tūkstančių senų rankraščių ir šiaip įvairių retų rinkinių iš XVI—XVIII a. (jie sudaro apie 80%)“. Toliau laiško autoriai išreiškė pageidavimą, kad biblioteka būtų palikta esamose patalpose (Pylimo g. 11), kuriose visos knygos, rankraščiai esą gerai sutvarkyti, sukataloguoti¹⁹.

MA Organizacinis komitetas sutiko su šiuo pasiūlymu ir vasario 22 d. buvo pasirašytas Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos perėmimo aktas.

1941 m. gegužės 8 d. LTSR MA perėmė Kaune Vaižganto ir Maironio muziejus, gegužės 11 d.— Šiaulių kraštotyros draugijos „Aušros“ muziejų; gegužės 14 d.— žydų istorinį etnografinį Š. Anskio muziejų Kaune (Ožeškienės g. 3); birželio 2 d.— Kauno botanikos sodą, prie Svetimo liaudies komisariato veikusią Kultūros paminklų apsaugos įstaigą ir kt.²⁰ Tačiau LTSR MA žinion perėjusiu mokslu ir kultūros įstaigų veikla beveik nepakito. Iki karo jos nespėjo parengti ir būsimosios veiklos planų, išskyrus tik Kultūros paminklų apsaugos įstaigą, kurios viršininkas Č. Liutikas kartu su skyriaus vedėju A. Nezabitausku 1941 m. birželio 20 d. įteikė MA Prezidiumui PAĮ veiklos ir tolesnio plėtojimo projektą. Jame numatė artimiausiu laiku suregistruoti buvusių dvarų ir vienuolynų kultūros vertybes, konservuoti Trakų, Kauno ir Vilniaus pilis, organizuoti architektūros, archeologijos ir kitų paminklų apsaugos kontrolę ir t. t.; reikalavo, kad būtų skirta etatinių darbuotojų paminklų tyrimui ir apsaugai, patalpų (įstaiga glaudėsi viename Kauno valstybinio muziejaus kambaryje) ir t. t.²¹

MA Organizacinio komiteto, vėliau Prezidiumo pastangomis buvo kaupiami ir tvarkomi MA Centrinės bibliotekos fondai, kurių pagrindą sudarė buvusi Vrublevskių biblioteka, papildyta minėtų draugijų ir kitų įstaigų bibliotekomis, rankraščiais.

Nuo pirmųjų Akademijos gyvavimo dienų buvo dedamos pastangos išplėsti ne tik mokslinės, bet ir mokslo populiariosios literatūros leidimą. 1941 m. balandžio 29 d. Lietuvos gamtininkų draugija parašė laišką MA Prezidiumui, prašydama perimti jos nuo 1936 m. leidžiamą mokslo populiarinimo žurnalą „Gamta“ (vyr. red. prof. A. Žvironas)²². MA Prezidiumas, 1941 m. gegužės 9 d. posėdyje apsvaustęs šį prašymą, nutarė perimti „Gamtos“ leidimą.

¹⁸ Ten pat. B. 28. L. 6, 29.

¹⁹ Ten pat. B. 31. L. 1—5.

²⁰ Ten pat. B. 34. L. 5; B. 33. L. 5; B. 37. L. 15.

²¹ Ten pat. B. 39. L. 21, 47.

²² Ten pat. B. 19. L. 80.

Tame pačiame posėdyje nutarta toliau leisti perimtą iš Lietuvių kalbos draugijos žurnalą „Gimtoji kalba“, leistą nuo 1933 m. Vyr. redaktoriaus pareigas prisiėmė prof. P. Skardžius (iki tol buvo P. Jonikas); tų pačių metų gegužės 30 d. MA Prezidiumas pritarė tolesniam Šiaulių kraštotyros draugijos žurnalo „Gimtasai kraštas“, įkurto 1934 m., leidimui (vyr. redaktoriumi patvirtino žurnalo įkūrėją P. Bugailiškį); MA buvo numačiusi toliau leisti mokslo žurnalus „Mūsų senovė“, lenkų kalba „Tekla Wileńska“ ir kt. MA Prezidiumo gegužės 28 d. posėdyje nutarta perimti iš Valstybinės leidyklos ir Lietuviškosios enciklopedijos leidimą nuo X tomo. Buvo sudaryta enciklopedijos redakcijos sukauptos medžiagos perėmimo komisija, vadovaujama akad. Dz. Budrio²³.

Leidybinei veiklai koordinuoti MA Prezidiumo 1941 m. gegužės 9 d. nutarimu įkurta Leidybinė-redakcinė komisija, į kurią įėjo profesoriai Vaclovas Biržiška, P. Skardžius, Dz. Budrys, A. Janulaitis, T. Ivanauskas, V. Kuzma; komisijos pirmininkas — prof. V. Krėvė-Mickevičius²⁴.

LTSR MA statute (10 §) nurodyta, kad Akademija „turi savo spaustuve, pritaikintą specialioms mokslo darbams spausdinti“. Kad greičiau ji būtų įkurta, LTSR MA Prezidiumas 1941 m. balandžio 25 d. raštu kreipėsi į LTSR Liaudies Komisarų Tarybą: „Poligrafijos tresto spaustuvės yra perkrautos darbu ir didesnių mokslo darbų laikui nepajėgia atlikti. [...] Akademijos spaustuvė, turėdama specialius šriftus bei mašinas, galėtų atsidėti tiktai moksliniams spausdinimams ir aptarnauti visas aukštąsias mokyklas [...]“²⁵. Į šį pasiūlymą respublikos vyriausybė atsižvelgė. Archyvuose yra birželio 20 d. LTSR LKT nutarimo projektas, kur sakoma, kad LTSR Mokslų Akademijai Kaune bus perduota „Varpo“ spaustuvė ir buvusios „Spindulio“ spaustuvės monotipas su specialiai pritaikytais kalbotyros veikalams spausdinti šriftais²⁶.

Kadangi LTSR MA buvo kuriama Litanistikos instituto pagrindu, tai beveik ir visi jo buvę darbuotojai tapo LTSR MA darbuotojais. LTSR MA Organizacinio komiteto pirmininko prof. V. Krėvė-Mickevičiaus pirmuoju numeriu pažymėtas įsakymas buvo: „Pasiremdamas Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1941 m. sausio 16 d. nutarimu Nr. 36 ir vykdant švietimo liaudies komisaro įsaką Nr. 9 (1941 m. sausio 21 d.), įsakau visiems buvusiems Litanistikos instituto įstaigų vedėjams ir tarnautojams toliau eiti savo pareigas [...]“²⁷. Tad ir pirmieji MA institutai irgi buvo organizuojami Litanistikos instituto padalinių pagrindu.

Jiems LTSR Liaudies Komisarų Taryba 1941 m. balandžio 23 d. nutarimu Nr. 444 skyrė 134 etatinius darbuotojus su mėnesiniu atlyginimo fondu 85 650 rublių²⁸. Etatai paskirstyti taip: I. MA cent-

²³ Ten pat. B. 4. L. 6.

²⁴ Ten pat. L. 10.

²⁵ Ten pat. B. 12. L. 50.

²⁶ Ten pat. B. 1. L. 13; Lietuvos TSR Mokslų Akademija. XXV. P. 91.

²⁷ Ten pat. B. 7. L. 1^a.

²⁸ Lietuvos TSR Mokslų Akademija. XXV. P. 88.

rinėms įstaigoms: 1) Prezidiumui — 3; 2) Prezidiumo sekretoriai-
tui — 3; 3) Finansų ir ūkio skyriui — 6; 4) Leidinių skyriui — 2,
aptarnaujančiam personalui — 4. Iš viso — 18 etatinių darbuotojų.
II. Humanitarinių mokslų skyriui: generalinis sekretorius — 1; 1) Lie-
tuvų kalbos institutui: direkcijai — 3, lietuvių kalbos žodyno redak-
cijai — 11, vardyno ir tarmių poskyriui — 6, praktinės kalbos ir ter-
minologijos poskyriui — 3, fonetikos laboratorijai — 1, — iš viso 24
etatiniai darbuotojai; 2) Lietuvių literatūros institutui: direkcijai —
3, Vilniaus literatūros muziejui — 4, Kauno literatūros muziejams —
4, — iš viso 11 etatinių darbuotojų; 3) Etnologijos institutui: direk-
cijai — 2, tautosakos poskyriui — 9, etnografijos poskyriui — 7, — iš
viso 18 etatinių darbuotojų; 4) Istorijos institutui: direkcijai — 4,
Lietuvos istorijos poskyriui — 3, archeografijos poskyriui — 3, ar-
cheologijos poskyriui — 2, — iš viso 12 etatinių darbuotojų; 5) nac-
ionaliniams muziejams: muziejui Nr. 1 — gudų — 5, muziejui Nr. 2 —
lenkų — 6, muziejui Nr. 3 — žydų — 7, muziejui Nr. 4 — karaimų —
3, — iš viso 21 etatinį darbuotoją. III. Socialinių ir ekonominių moks-
lų skyriui — 1 etatinis darbuotojas (general. sekr.). IV. Gamtos,
matematikos ir technikos mokslų skyriui — 1 etatinis darbuotojas
(general. sekr.). V. LTSR MA Centrinei bibliotekai — 27 etatiniai
darbuotojai²⁹.

Institutai pradėti kurti nuo LTSR MA įsteigimo. Lituanistikos
instituto lietuvių kalbos skyriaus pagrindu — Lietuvių kalbos
institutą su poskyriais — sekcijomis: lietuvių kalbos žodyno,
vadovaujamo prof. J. Balčikonio; vardyno ir tarmių, vadovaujamo
prof. A. Salio; praktinės kalbos ir terminologijos. Tačiau praktiškai
gyvavo tik pirmieji du poskyriai, kuriuose toliau dirbo, be vedėjų,
dar K. Alminas, E. Mikalauskaitė, G. Napalys, J. Senkus, M. Jurky-
nas, J. Mikeliūnas, A. Lyberis ir kiti dar iš Kauno atsikėlę darbuo-
tojai³⁰. 1941 m. balandžio 23 d. Humanitarinių mokslų skyriaus
susirinkimas instituto direktoriumi išrinko prof. dr. P. Skardžių,
kurį tą pačią dieną patvirtino LTSR MA Prezidiumas³¹.

„Institutas jau spausdina „Lietuvių kalbos žodyno“ pirmąjį to-
mą, — rašė tuo metu „Vilniaus balse“ Prezidentas V. Krėvė-Micke-
vičius, — ruošia spaudai „Rašomosios kalbos žodyną“, numatoma
spausdinti prof. Otremskio veikalą apie baltų kalbų kamienus. Šis
institutas redaguoja ir leidžia savo leidinį — biuletinį „Gimtoji kal-
ba“ [...]“³².

Tačiau minėtų ir kitų darbų iki karo nespėta atlikti. Pasireiškė
ir ideologinio išprusimo, klasinio vertinimo suvokimo stoka. Štai
Lietuvių kalbos žodyno pirmasis tomas buvo parengtas dar buržuaz-
zijos valdymo metais, jame buvo palikta religinio turinio, bažnyčių
šlovinančių, socializmą ir komunizmą juodinančių, nacionalizmą ir
šovinizmą kurstančių, buržuazinį gyvenimą propaguojančių posa-

²⁹ MAA. F. 1. Ap. 1. B. 10. L. 37—45.

³⁰ Ten pat. B. 18. L. 10—15.

³¹ Ten pat. B. 6. L. 3.

³² Mickevičius-Krėvė. LTSR MA darbų gairės // Vilniaus balsas. 1941.
Balandžio 23.

kių. Dėl to LTSR MA Prezidiumas, 1941 m. birželio 14 d. apsva-
ręs „Lietuvių kalbos žodyno“ pirmą tomą (apie 62 aut. l., raidės
A—B), sustabdė tolesnį jo spausdinimą dėl „nevykusios frazeologi-
nės medžiagos ir šiaip laikmečiui netinkamų išsireiškimų“ ir įparei-
gojo Lietuvių kalbos institutą iš naujo suredaguoti žodyną³³. Iš
viso per 1941 m. institutas planavo išleisti „Lietuvių kalbos žodyno“
du tomus bendru 50 tūkst. egzempliorių tiražu, parengti ir išleisti
„Lietuvių kalbos etimologijos žodyną“ (apie 30 aut. l.), P. Skar-
džiaus „Lietuvių kalbos žodžių darybos“ pirmąjį tomą (45 aut. l.);
„Vietovardžių žodyno“ pirmąjį tomą (80 aut. l.), „Vilniaus krašto
vietovardžių žodyno“ pirmąjį tomą (15 aut. l.) ir kt.³⁴ Bet visi šie
planai buvo sudaryti neatsižvelgiant į realias instituto galimybes.

LTSR MA Humanitarinių mokslų skyriaus susirinkime 1941 m.
balandžio 23 d. Lietuvių literatūros instituto direk-
toriumi išrinktas akad. prof. V. Mykolaitis-Putinas ir tą pačią dieną
patvirtintas LTSR MA Prezidiumo. Institutas kūrėsi vienoje patal-
pose su Lietuvių kalbos institutu (Antakalnio g. 6)³⁵. Gegužės mė-
nesį LTSR Mokslų Akademijos perimti Maironio ir Vaižganto mu-
ziejai Kaune buvo perduoti Lietuvių literatūros instituto žinion. Be
to, literatūros muziejų buvo pavesta įsteigti ir Vilniuje. Apie insti-
tuto iki karo atliktą mokslo tiriamąjį darbą archyvuose ataskaitų
nerasta.

Etnologijos institutas (Antakalnio g. 6) įkurtas Li-
tuanistikos instituto tautosakos archyvo ir kai kurių kitų jo pada-
linių pagrindu. 1941 m. balandžio 9 d. Humanitarinių mokslų sky-
riaus posėdyje instituto direktoriumi išrinktas žinomas tautosakinin-
kas P. Bugailiškis, MA Prezidiumo patvirtintas balandžio 23 d.³⁶
Institute liko dirbti beveik visi iš Kauno atsikėlę Lituanistikos ins-
tituto atitinkamų poskyrių darbuotojai. Tautosakos poskyriui (bu-
vusiam archyvui) toliau vadovavo prof. dr. J. Balys, fonogramų
kabinetai — Ž. Slaviūnas, muzikologė konsultantė buvo J. Ciurlio-
nytė, etnografijos padalinio vadovas — K. Mekas, melodijų tvarky-
tojas — A. Obolėnas ir kiti³⁷. Instituto žinion nuo gegužės vidurio
perduotas Šiaulių „Aušros“ etnografinis muziejus, o vėliau — žur-
nalo „Gimtasai kraštas“ redakcija.

Institutas perėmė jau gana gausų tautosakos archyvą — beveik
0,5 mln. kortelių, per 9000 fonografinių įrašų ir kt. — ir toliau dirbo
pradėtąjį darbą: gausino tautosakos archyvą, rinko pasakojimus, dai-
nas ir kt. Rengė kapitalinį veikalą „Lietuvių tautosaka“, kurio nu-
matė keletą serijų: A — sakmės, B — pasakos, C — dainos, D — me-
lodijos, E — patarlės ir priežodžiai, F — mįslės, G — tikėjimai, bur-
tai ir prietarai, H — papročiai. 1940 m. išleistas A serijos — „Lietu-
vių liaudies sakmių“ (Kaunas, 448 psl.) pirmas tomas; prof. J. Ba-
liui vadovaujant buvo baigiamas parengti šios serijos antras tomas

³³ MAA. F. 1. Ap. 1. B. 18. L. 55.

³⁴ Ten pat. B. 13. L. 48.

³⁵ Ten pat. B. 6. L. 1.

³⁶ Ten pat. L. 7.

³⁷ Ten pat. B. 6. L. 1; B. 33. L. 10.

(planuotas išleisti dar 1941 m.); rengtas spaudai C serijos — „Liaudies darbo dainos“ pirmas tomas bei E serijos — „Patarlės ir priežodžiai“ tomas ir kt.³⁸

Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus pagrindu buvo įkurtas MA Istorijos institutas (Narbuto g. 8). Jo direktoriumi 1941 m. balandžio 9 d. MA Humanitarinių mokslų skyriaus posėdyje išrinktas prof. dr. K. Jablonskis, MA Prezidiumo patvirtintas balandžio 23 d. Institute liko visi buvę Istorijos skyriaus darbuotojai: Lietuvos istorijos skyriui vadovavo prof. I. Jonynas, archeografijos — dr. Z. Ivinskis, archeologijos — prof. J. Puzinas; įkurtajame institute toliau dirbo dr. K. Avižonis, dr. A. Vasiliauskas ir kiti³⁹. Instituto darbuotojai tęsė 1940 m. ar dar anksčiau pradėtus tyrimus: prof. K. Jablonskio tema buvo Lietuvos miestų istorija ir XVIII a. samdomasis darbas Lietuvoje; dr. Z. Ivinskio — valakų reformos vykdymas privačiose žemėse ir Lietuva kaip maisto tiekėja Vakarų Europai praityje; prof. I. Jonyno — ponų valdžios susidarymas Lietuvoje; dr. K. Avižonio — socialiniai santykiai Lietuvoje XVIII a.; dr. A. Vasiliausko — valstiečių riaušės ir sukilimai XIX a. Buvo baigta rengti spaudai dr. A. Šapokos „Kėdainių 1655 m. sutartis“; prof. I. Jonyno — tyrimai apie Mykolą Lietuvį; dr. Z. Ivinskio — Lietuvos istorijos kronikiniai šaltiniai. Rengti spaudai dokumentų rinkiniai: XVII a. Lietuvos inventoriai; XVI—XVIII a. feodalinių santykių kodeksai; Lietuvos miestų dokumentų rinkiniai; XVII a. Lietuvos bajorų seimelių dokumentų rinkiniai ir kt. Instituto archeologai dalyvavo tiriant Vilniaus katedros aikštę, Gedimino ir Trakų pilis ir t. t.

Istorijos institutas buvo vienintelis, 1941 m. pavasarį parengęs ir perspektyvinį planą, kuriame jau vyravo socialinio pobūdžio problematika. Tai — žemės reformos Lietuvoje nuo seniausių laikų; Lietuvos miestų istorija ir jų gyventojų kova su diduomene; prekybos, amatų, pramonės išaugimas, proletariato susidarymas ir pan.; švietimas Lietuvoje; palivarkų steigimas valstiečių žemėse ir valstiečių vertimas bežemiais dvarų bernais XVIII a. antrojoje pusėje—XIX a.; XVIII a. dvarų ir ūkininkų samdomasis laisvasis ir nelaisvasis darbas (samdiniai, bandininkai, skerdžiai, piemenys, kampininkai, daržininkai, jų socialinė kilmė, priklausomybė, samdytojų sąlygos ir t. t.); socialiniai prieštaravimai ir 1831 bei 1863 m. sukilimai Lietuvoje; valstiečių riaušės ir sukilimai XIX a. prieš baudžiavos panaikinimą ir po jos; 1905 m. revoliucija Lietuvoje; 1918—1919 m. proletarinė revoliucija Lietuvoje ir t. t.

Perspektyviniame plane buvo numatyta rengti daug dokumentų rinkinių, gerokai išplėsti archeologijos tyrimus, pradėti leisti mokslo darbų rinkinį „Lietuvos archeologija“, Vilniuje įkurti archeologijos muziejų (Vilniaus valstybinio universiteto archeologijos muziejaus pagrindu) ir t. t.⁴⁰

³⁸ Ten pat. B. 13. L. 40—50.

³⁹ Ten pat. B. 66. L. 23—24.

⁴⁰ Ten pat. B. 12. L. 79—110.

Numatyta, kad jau 1942 m. Istorijos institute dirbs ne mažiau kaip 51 etatinis darbuotojas (direkcijoje — 7, Lietuvos istorijos skyriuje — 7, archeografijos — 7, naujausiosios istorijos ir periodikos kabinete — 6, istorijos muziejuje — 10, archeologijos skyriuje — 14)⁴¹.

Kitų LTSR MA mokslų skyrių veikla apsiribojo projektų rengimu (jie, kaip anksčiau nurodyta, teturėjo po vieną etatą — generalinio sekretoriaus. Skyrių nariai buvo institutų direktoriai, kiti atitinkamo profilio mokslininkai.). 1941 m. balandžio 14 d. įvyko pirmasis Socialinių ir ekonominių mokslų skyriaus narių susirinkimas, kuris skyriaus generaliniu sekretoriumi išrinko prof. dr. A. Rimką; nuspręsta, kad skyriuje būtų tikslinga įsteigti du institutus — Ekonomikos ir Lietuvos teisės ir liaudies ūkio istorijos. Parengti būsimųjų institutų projektus pavesta prof. A. Janulaičiui ir A. Rimkai. Skyriaus posėdyje, vykusiam gegužės 13 d., apsvarstyti pateikti projektai ir nutarta siūlyti MA Prezidiumui įsteigti: 1) Ekonomikos institutą, kuris būtų: „a) bendruosius respublikos ir atskirų liaudies ūkio šakų raidos klausimus; b) gyventojų vartojimo galią bei normas; c) LTSR gamybos kaštų dydį bei sudėtį“; 2) Lietuvos teisės ir liaudies ūkio istorijos institutą, kurio darbuotojai rinktų ir apibendrintų medžiagą iš teisės ir ūkio raidos, teiktų atitinkamoms įstaigoms pasiūlymus dėl ūkio tvarkymo ir teisės dalykų tobulinimo, leistų nagrinėjamaiais klausimais literatūrą ir t. t. Ekonomikos institutą nutarta prašyti leisti įkurti Vilniaus valstybinio universiteto Ekonomikos fakulteto patalpose⁴².

Skyriaus pasiūlymą dėl Ekonomikos ir Lietuvos teisės ir ūkio istorijos institutų įsteigimo 1941 m. gegužės 28 d. apsvarstė LTSR MA Prezidiumas ir rekomendavo skyriui parengti išsamius planuojamų steigti institutų projektus, sąmatas⁴³.

Gamtos, matematikos ir technikos mokslų skyrius, vadovaujamas akad. J. Matulio, irgi rengė mokslo tiriamojo darbo projektus. „Vilniaus balso“ 1941 m. balandžio 28 d. numeryje J. Matulis rašė: „Skyriuje šiuo metu vyksta grynai organizacinis darbas: reikia paruošti institutų projektus, mokslo darbų planus, numatyti etatus. Numatomi suorganizuoti šie institutai: geologijos, geografijos, smegenų ligų tyrimo ir onkologijos, biologijos, chemijos.

Geologijos ir geografijos instituto projektą paruošti pavesta prof. S. Kolupailai; smegenų ligų tyrimo ir onkologijos — prof. V. Kuzmai; biologijos — prof. T. Ivanauskui ir chemijos — prof. A. Purėnui ir man [...]. Biologijos institutas savo tyrimams turės sodus ir muziejus. Kaune jau perimtas 73 ha sodas. Darbą manome pradėti glaudžiai bendradarbiaudami su Vilniaus ir Kauno universitetais. Tuo keliu einant, mažiau reikės etatų, galėsime pasinaudoti universitetų priemonėmis ir, be to, galėsime pasigelbėti — pasitalkinti universiteto mokomojo personalo ir aukštųjų kursų jaunimo [...].

⁴¹ Ten pat. L. 40.

⁴² Ten pat. B. 6. L. 21, 22.

⁴³ Ten pat. B. 4. L. 5.

Lietuvos TSR Mokslų Akademija numato įtraukti į darbą Gamtos draugijos aktyvą ir leisti gamtos mokslams populiarinti laikraštį [...]“⁴⁴.

Beje, šio skyriaus institutų steigimu rūpintasi nuo pat LTSR MA įkūrimo. 1941 m. sausio pabaigoje prof. V. Kuzma rašė MA Organizaciniam komitetui apie būtinumą Lietuvoje įkurti Smegenų tyrimo institutą: „Nauja [...] smegenų tyrimo kryptimi dabar labai įdomiai dirba Maskvos smegenų institutas, akad. prof. N. N. Burdenkos (Nikolajus Burdenka, 1876—1946,— Maskvos neurochirurgijos inst. direktorius.— A. L.) vadovaujamas, tirdamas centrinės nervų sistemos dinamiką sąsajoje su didžiųjų smegenų struktūra. [...] Tas smegenų institutas mums galėtų būti labai geru pavyzdžiu.

[...] mūsų smegenų institutas Vilniuje ir jo filialas Kaune turėtų rinkti žymesnių žmonių smegenis ir rinkti žinias apie tų žmonių savybes, kad galėtų objektingai aiškinti sąsają tarp smegenų struktūros ir jų funkcijų. [...] Paviršutiniškas sprendimas apie žmogaus gabumus iš vingių ir vingelių turėtų užleisti vietą detališkam tyrimui smegenų. [...] Tokiu būdu [...] mūsų instituto darbai turėtų aprėpti ir asmens (individo) išsirutuliavimo tyrimą sąsajoje su socialiniais, ekonominiais tyrimais. [...] Smegenų žievės tyrimai duotų daug naudingos medžiagos ir diagnostikai, gydant smegenų sužalojimus, atliekant operacijas [...]“⁴⁵.

Gamtos, matematikos ir technikos mokslų skyriaus susirinkime, įvykusiame 1941 m. birželio 7 d., nutarta, kad per artimiausius dvejus trejus metus MA sistemoje būtų tikslinga įsteigti tokius institutus: 1. Chemijos mokslų institutą su skyriais: neorganinės, analitinės ir techninės chemijos; organinės chemijos ir organinės technologijos; fizikos ir fizinės chemijos. Institute turėtų dirbti apie 31 etatinį darbuotoją; 2. Geologijos ir geografijos su skyriais: geologijos, geografijos ir geologijos muziejumi,— apie 28 etatinius darbuotojus; 3. Eksperimentinės medicinos institutą su skyriais: onkologijos ir smegenų tyrimo,— apie 17 etatinių darbuotojų; 4. Biologijos institutą su skyriais: botanikos, zoologijos, botanikos sodu, gamtos muziejumi ir Žuvinto ežero rezervatu. Ateityje botanikos ir zoologijos skyrius reorganizuoti į savarankiškus institutus. Iš pradžių institute turėtų dirbti apie 52 etatinius darbuotojus.

Kadangi skyriui 1941 m. MA sąmatoje nebuvo numatyta lėšų nei tyrimams, nei kadrams, tai susirinkimo dalyviai nutarė prašyti LTSR MA Prezidiumą papildomai skirti 80,3 tūkst. rublių organizuojamiems vasarą ežerų, durpynų, statybinių medžiagų tyrimams, o planuojamiems steigti institutams — 128 etatus⁴⁶.

Šį skyriaus pasiūlymą 1941 m. birželio 11 d. apsvarstė LTSR MA Prezidiumas, jam pritarė ir pasiūlė parengti minėtų institutų išsamius projektus, kuriuos būtų galima apsvarstyti MA visuotiniame

⁴⁴ Matulis J. Ištiršime, kiek mūsų šalis turtinga ir pajėgi // Vilniaus balsas. 1941. Balandžio 28.

⁴⁵ MAA. F. 1. Ap. 1. B. 19. L. 21.

⁴⁶ Ten pat. L. 14.

susirinkime. Ežerų ir durpynų tyrimui 1941 m. vasarą Prezidiumas numatė skirti 53 tūkst. rublių⁴⁷.

Tame pačiame MA Prezidiumo posėdyje nutarta birželio 26 d. 12 val. organizuoti iškilmingą Lietuvos TSR Mokslų Akademijos atidarymą, po kurio visuotiniame MA narių susirinkime apsvastyti institutų ir kitų MA padalinių steigimo klausimus. Remiantis LTSR MA Statutu, visuotiniai susirinkimai yra „Aukščiausias Mokslų Akademijos organas [...], kuriame dalyvauja su sprendžiamuoju balsu garbės ir tikrieji nariai, o nariai bendradarbiai ir atskirų mokslo įstaigų vedėjai, jei jie nėra tikrieji nariai, tik su patariamuoju“⁴⁸. Statuto 48 § sakoma, kad teisę priimti galutinį sprendimą turi tik visuotinis MA susirinkimas⁴⁹, tačiau nė vieno instituto nei kitos įstaigos klausimas MA visuotiniame susirinkime nebuvo svarstytas. Iš viso įvyko tik vienas, minėtasis balandžio 18 d. MA visuotinis susirinkimas. Nebuvo sukomplektuota ir visų etatų. Birželio pradžioje MA dirbo apie 100 žmonių. LTSR MA organizavimą lėtino tai, kad iš anksto nebuvo sudaryta vieningo kompleksinio jos institutų bei kitų padalinių kūrimo ir darbo plano.

Hitlerinės Vokietijos užpuolimas nutraukė Lietuvos TSR Mokslų Akademijos organizacinį ir prasidedantį kūrybinį darbą.

Išvados

1941 m. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos įkūrimo ir veiklos analizė rodo, kad respublikos partinė organizacija, Tarybų valdžia ir mokslo srityje laikėsi marksizmo-leninizmo klasikų nurodymų: socializmo kūrimei būtina panaudoti visa, kas pažangaus buvo sukurta kapitalizmo sąlygomis, pritraukti senąją, buržuazinės santvarkos išugdytą inteligentiją.

LKP(b) CK, Tarybų Lietuvos vyriausybė jautriai atsiliepė į senosios inteligentijos pasiūlymus dėl Mokslų Akademijos įsteigimo, dėl mokslo tiriamųjų darbų išplėtimo, stengėsi sudaryti mokslo darbuotojams kuo geriausias kūrybos sąlygas.

Kuriant Lietuvos TSR Mokslų Akademiją, pavyzdys buvo TSRS Mokslų Akademija, Tarybų šalies mokslo organizavimas, o materialinis-techninis pagrindas — buržuazijos valdymo metais sukauptas mokslo potencialas. „Bet iš sutriuškintojo kapitalizmo sotos nebūsi,— sakė V. Leninas.— Reikia paimti visą kultūrą, kurią paliko kapitalizmas, ir iš jos sukurti socializmą. Reikia paimti visą mokslą, techniką, visas žinias, meną. Be šito mes negalime sukurti komunistinės visuomenės gyvenimo [...]“⁵⁰.

Nors karas LTSR MA užklupo dar organizavimo stadijoje (iš dalies šis procesas užtruko, nes neturėta kompleksinio tokios mokslo įstaigos organizavimo plano), bet čia jau buvo dirbamas ir mokslo tiriamasis darbas.

⁴⁷ Ten pat. B. 4. L. 8.

⁴⁸ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos statutas. P. 12, 13.

⁴⁹ Ten pat. P. 22.

⁵⁰ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. T. 38. P. 52.

Akademijos įkūrimas turėjo ir politinę reikšmę — visam pasauliui parodė didžiulį socialistinės santvarkos rūpestį nacionalinės kultūros, mokslo ugdymu (pažangioji inteligentija jau nuo 1773 m. ne kartą dėjo pastangas įkurti Lietuvoje MA. Daug dėl to dėta pastangų ir buržuazijos valdymo metais).

Ant pamatų, padėtų pirmaisiais Tarybų valdžios Lietuvoje metais, svarbiausia respublikos mokslo tyrimo įstaiga — LTSR MA — buvo atkuriamą ir ugdoma pokario laikotarpiu.

TSKP XXVII suvažiavimas pažymėjo, kad spartinant mokslo ir technikos pažangą, „lemiama reikšmė priklauso fundamentiniams tyrimams, mūsų TSRS Mokslų Akademijai, turinčiai puikias tradicijas ir pasiekusiai įžymių laimėjimų“⁵¹.

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР И ЕЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 1941 Г.

А. ЛЕКИС

Резюме

После свержения буржуазной власти в Литве в 1940 г. партийная организация, Советское правительство республики приняли срочные меры по реорганизации и расширению учебных заведений, созданию сети научных учреждений. Большое внимание уделялось Институту литуанистики (учрежден в конце 1938 г.), который по предложению некоторых ученых с самого начала планировалось превратить в комплексное научное учреждение. И в начале 1941 г. в институте уже работало около 70 сотрудников (в начале 1940 г.— около 25). На базе этого института 16 января 1941 г. впервые в истории Литвы была создана Академия наук. Перед ней, главным научно-исследовательским учреждением республики, объединившим силы видных ученых, были поставлены масштабные задачи: выявление и рациональное использование природных ресурсов Литвы; изучение истории и культурного наследия литовского народа, актуальных проблем строительства социализма. Эти задачи были сформулированы и в первом Уставе АН Литовской ССР, который Совнарком республики утвердил 10 марта 1941 г. 18 апреля 1941 г. состоялось первое собрание действительных членов, учрежденных постановлением Совнаркома Литовской ССР от 9 апреля 1941 г. На собрании президентом АН Литовской ССР был избран писатель В. Мицкявичюс-Креве, вице-президентом — А. Пуренас, генеральными секретарями (академиками-секретарями) — М. Биржишка (отделение гуманитарных наук), А. Римша (отделение социальных и экономических наук) и Ю. Матулис (отделение естественных, математических и технических наук); 25 апреля 1941 г. в состав Президиума АН был включен его генеральный секретарь (главный ученый секретарь) Д. Будрис.

Вместе с формированием центрального аппарата АН началась организация институтов. Первыми начали свою деятельность институты литовского языка, литовской литературы, истории и этнологии, созданные на базе соответствующих отделов Института литуанистики; в этих институтах остались работать и почти все бывшие сотрудники отделов Института литуанистики.

Делались попытки создать институты (были подготовлены проекты) экономики, права и истории народного хозяйства Литвы, а также химии, геологии и географии, биологии, экспериментальной медицины. Но работу по их организации прервала война.

⁵¹ TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga. V., 1986. P. 237.

АН ЛитССР в 1941 г. внесла вклад и в дело мобилизации научных и научно-педагогических кадров республики на решение важнейших задач строительства социализма, исследование культурного наследия. Учреждение АН ЛитССР показало настоящую заботу социалистического государства о развитии национальной культуры литовского народа.

Gauta 1987.05.18